

INHOUD

Voorwoord – <i>Door Geert Mak</i>	9
Inleiding – 1959	19
DE OORLOG IN SPANJE	29
Brisantbommen voor iedereen	37
De belegerde stad	48
De derde winter	61
DE OORLOG IN FINLAND	79
Bommen op Helsinki	83
Het Karelische front	90
DE OORLOG IN CHINA	101
Het Kantonese front	108
DE TWEEDE WERELDOORLOG	125
De jongens van de bommenwerpers	130
Drie Polen	138
Bezoek Italië	147
Het eerste hospitaalschip	156
De lanciers van de Karpaten	172
De Gotische linie	183
Een klein Nederlands stadje	193
Het Ardennenoffensief	202

De Zwarte Weduwe	212
Das Deutsche Volk	223
De Russen	234
Dachau	245
 DE OORLOG OP JAVA	 255
Reis door Java	262
 INTERIM	 275
Het pad van de roem	278
Ze spraken over vrede	292
 Verantwoording	 303

Voorwoord

Door Geert Mak

Martha Gellhorn (1908-1998) hoorde ooit bij de top en ze staat daar nog steeds, ze steekt met kop en schouders uit boven de rest. Ze was een van de beste journalisten van de 20e eeuw. Als oorlogscorrespondent versloeg ze tientallen grote conflicten, nergens deinsde ze voor terug. Haar hele leven was ermee vervlochten, met de grote gebeurtenissen maar ook met al die 'kleine mensen' die in deze historische stormen probeerden te overleven.

Met 'een knapzak en ongeveer vijftig dollar' begon ze in 1937 in Spanje, 'als oorlogstoerist'. In haar eerste reportages, voor *Collier's Weekly*, beschreef ze geen veldslagen maar enkel het dagelijkse bestaan in het belegerde Madrid, waar burgers dag na dag werden geconfronteerd met de bommen en granaten van een moderne oorlog. Onontkoombaar zoog ze de lezer het verhaal binnen. Zelf zou ze zeggen dat ze altijd heel snel schreef omdat ze anders bang was dat de bijzondere geluiden, geuren, woorden en gebaren haar zouden ontglippen. Tegelijk had haar toon iets laconieks – 'Ja, zo gaat dat nu eenmaal in het leven en een oorlog' – en zo keken haar personages er meestal ook tegen aan.

Iets later schreef ze over de opkomst van Hitler. In het voorjaar van 1938, nog voor het 'verraad' van München, was ze in Tsjecho-Slowakije; twee jaar later schreef ze over de Finnen die zich met hand en tand verzetten tegen de sovjets. In de jaren daarna reisde ze door China, beschreef ze in Engeland het leven van 'de jongens van de bommenwerpers', en trok ze met de ge-

allieerde troepen eindeloos door de Italiaanse modder. Bang was ze niet: ze ging mee op een levensgevaarlijke expeditie van een eskader nachtvliegers en stond als een van de eerste journalisten op de invasiestranden van Normandië; aan de fronten was ze overal, van Nijmegen tot de Ardennen.

Bij Torgau zag ze hoe het Russische leger, vermomd maar overweldigend, uiteindelijk de Elbe overtrok, richting Berlijn. ‘We haten de oorlog,’ zei de charmante Russische kolonel die haar begeleidde. ‘We willen graag naar huis, want we zijn al in jaren niet thuis geweest, maar we zullen Duitsers doden zolang ze daarom vragen. Maar nu is het een mooie avond, daarom gaan we wandelen.’ En toen moest dat bezoek aan concentratiekamp Dachau nog komen, het gruwelijkste van alles wat ze in die jaren had gezien en meegemaakt.

Martha Gellhorn was een natuurtalent. Dat blijkt al uit haar rapporten over de New Deal. In het Roosevelt-archief in Hyde Park kun je ze nog aantreffen, getikt op dun doorslagpapier, altijd weer gericht aan ‘My Dear Mr. Hopkins’, de rechterhand van president Roosevelt. Na een mislukte poging om in Parijs correspondent te worden werd ze eind 1934, op haar vijftienvijfde, toegevoegd aan het team van journalisten en schrijvers dat door Amerika reisde ‘als de ogen en oren van de president’. Ze had die opdracht te danken aan diens vrouw, Eleanor Roosevelt, een oude schoolvriendin van haar moeder.

Voor 35 dollar per week zwierf Martha een halfjaar lang door de fabriekssteden van de Carolina’s en New England. En op eens had ze haar toon te pakken: scherp observerend, strak en tegelijk emotioneel, met een uitstekend oog voor het menselijk detail. De economische crisis had de mensen straatarm gemaakt – kinderen hadden vaak geen schoenen meer –, iedereen was als de dood voor de komende winterkou, maar er was hoop, vertrouwen, ‘iets ongrijpbaars en wezenlijks: de president zal ons niet vergeten’.

HET GEZICHT VAN
DE OORLOG

Inleiding

1959

Toen ik jong was, geloofde ik dat de mens ooit een volmaakt wezen zou worden en ik geloofde in vooruitgang, en voor de journalistiek zag ik een gidsfunctie. Als mensen de waarheid te horen kregen, als schande en onrecht hun duidelijk onder ogen werden gebracht, dan zouden ze onmiddellijk eisen dat er reddend werd opgetreden, dat de boosdoeners werden gestraft en dat er voor de onschuldigen werd gezorgd. Hoe de mensen die hervormingen tot stand zouden moeten brengen, wist ik niet. Dat was hun taak. De taak van de journalist was het nieuws te brengen, de ogen van hun geweten te zijn. Ik denk dat ik me de publieke opinie voorstelde als een oerkracht, zo ongeveer als een tornado die altijd klaarstond om aan de goede kant mee te waaien.

Gedurende de jaren waarin mijn hoop zo sterk was gaf ik de leiders de schuld als – wat geregeld het geval was – de geschiedenis een verkeerde wending nam, als wreedheid en geweld werden geduld of zelfs aangemoedigd en de onschuldigen altijd met de ellende bleven zitten. De leiders vormden een vaag samenhangende bovenlaag van politici, industriëlen, krantenmagnaten en financiers: koude, ambitieuze mannen die onzichtbaar bleven. De ‘gewone’ mensen waren per definitie goed; als ze er niet in slaagden zich goed te gedragen, dan kwam dat door onwetendheid of hulpeloosheid.

Er waren negen jaar, een zware depressie, twee oorlogen die in nederlagen eindigden en een overgave zonder oorlog voor nodig

om mijn geloof in de heilzame macht van de pers te doen verdwijnen. Geleidelijk kwam ik tot het besef dat mensen gemakkelijker leugens slikken dan de waarheid, alsof leugens een vertrouwde smaak hadden en naar meer deden verlangen: een gewoonte. (In mijn eigen beroep bevonden zich ook leugenaars en leiders hebben feiten altijd gebruikt als iets betrekkelijks, waar je alle kanten mee op kunt. Aan de aanvoer van leugens kwam geen einde.) Goede mensen, degenen die het kwaad bestreden waar ze het maar zagen, vormden nooit meer dan een dappere minderheid. De miljoenen die gemanipuleerd werden, konden worden opgezweept of gekalmeerd door welke leugen dan ook. Het licht dat de journalistiek verspreidde was niet sterker dan dat van een glimworm.

Ik behoorde tot een Bond van Cassandra's, de buitenlandse correspondenten die mijn collega's waren en die ik bij iedere ramp ontmoette. Ze hadden jarenlang verslag gedaan van de opkomst van het fascisme, de verschrikkingen ervan en de dreiging die er zo absoluut van uitging. Als er al iemand naar hen luisterde, handelde niemand naar hun waarschuwingen. De ondergang die zij lang hadden voorspeld, kwam, stukje bij beetje, op tijd, volgens schema. Ten slotte werden we eenzame brancarddragers die een enkeling uit de puinhoop probeerden te redden. Als iemand gered kon worden uit de handen van de Gestapo toen die zich voor het eerst manifesteerde in Praag, of als iemand anders gered kon worden vanachter het prikkeldraad op het strand bij Argelès, dan gaf dat voldoening, maar het had nauwelijks iets te maken met journalistiek. Door pressie uit te oefenen en ondershands wat te regelen, door intimidatie en het zwaaien met dollars, was het een enkel keertje mogelijk iemand te redden. Onze artikelen mochten nog zoveel goed doen, in feite was het alsof ze met onzichtbare inkt geschreven waren, gedrukt op bladeren, een prooi van de wind.

Na de oorlog in Finland zag ik de journalistiek als een paspoort. Je had de juiste papieren en een baan nodig om een plaats

op de eerste rij te krijgen bij het schouwspel van gebeurtenissen die op het punt stonden geschiedenis te worden. Alles wat ik in de Tweede Wereldoorlog deed, was de goede, dappere en onbaatzuchtige mensen die ik tegenkwam, prijzen, in het besef dat dit een volstrekt nutteloze vertoning was. Als de gelegenheid zich voordeed beschimpte ik de duivels die eropuit waren de waardigheid van de mens te ontkennen – al even nutteloos. Op de een of andere absurde wijze zag ik het als mijn beroepseer daárheen te gaan waar ik naartoe wilde en mijn kopij op tijd naar New York te sturen; maar ik kon mezelf niet wijsmaken dat mijn werk als oorlogscorrespondente er ook maar ene moer toe deed. Oorlog is een kwaadaardige ziekte, een idiotie, een gevangenis, en de pijn die erdoor veroorzaakt wordt, laat zich niet vertellen, is ook onvoorstelbaar; maar oorlog vormde onze levensomstandigheden en onze geschiedenis, de plaats waar we moesten leven. Ik was een speciaal type oweeër; lichamelijk gesproken had ik geluk en ik kreeg ervoor betaald mijn tijd door te brengen met geweldige mensen.

Na de overwinning in de Tweede Wereldoorlog bleef ik nog een jaar in oorlogssfeer, de vrede was immers precair en niet overtuigend. Ten slotte zag ik op Java de naoorlogse kleine oorlog nieuwe stijl en wist ik dat ik er nooit meer waar dan ook iets van wilde zien. Waarschijnlijk was die trieste moorddadige puinhoop in Oost-Indië onvermijdelijk. De grote witte mannen waren overwonnen en vernederd door kleine gele mannen; waarom zou iemand de witte man nog als meester accepteren? De Hollanders in Nederlands-Indië keerden als skeletten en geestverschijningen terug uit Japanse gevangenkampen en nadat ze de Japanse dodenspoorweg in Birma hadden aangelegd; hun zieke, uitgehongerde vrouwen en kinderen kwamen na jaren tevoorschijn uit de Japanse kampen op Java; en onmiddellijk werden ze aangevallen door de inheemse bevolking die ze netjes en fatsoenlijk hadden proberen te regeren. Zowel de Indonesiërs als de Nederlanders hadden tijd nodig om de oorlogswonden te laten

helen en een zinvol bestaan op te bouwen. Die tijd was er niet. Niets wat iemand ook schreef, zou deze ellende bekorten, of ook maar één slachtoffer, wit of donker, redden.

Journalistiek op haar best en meest effectief is mensen opvoeden. Blijkbaar wilden de mensen niet uit zichzelf leren, en ook niet van anderen. Als ze uit de ondraaglijke beklemming van de Tweede Wereldoorlog geen lering trokken, waaruit dan wel? De naoorlogse wereld beschaamt toch zeker alle hoop en is een belediging voor al degenen die gestorven zijn opdat wij konden overleven.

Aangezien de beschaving vastbesloten scheen langzaam maar zeker zelfmoord te plegen, was het de zinnige bezigheid van een individueel burger om, al wachtend, zijn eigen tuintje te verzorgen teneinde dit zo schoon en mooi en aardig mogelijk te maken. Ik richtte voor mijzelf een leven achter hoge tuinmuren in dat me goed leek, omdat het niemand schade berokkende.

Nu denk ik daar anders over. Ik moet, eerder, altijd resultaten hebben verwacht. Er was een bereikbaar doel, dat overwinning of nederlaag heette. Men kon hopen op de overwinning, wanhopen over een nederlaag. In deze fase van mijn leven denk ik dat ik denk dat dit onzin is.

Tot aan de uitvinding van de A-bom, de H-bom, de kobaltbom, of wat erna nog komt, konden we redelijkerwijze veronderstellen dat de menselijke geschiedenis een gigantische, oneindige achtbaan was die omhoog- en omlaagging. De eindeloze rij van inzitenden van de achtbaan, die toch maar tijdelijk een plaats hadden, veranderden van kleding, hadden nieuwe bagage bij zich, spraken in telkens wisselende taaltjes, maar bleven mannen, vrouwen en kinderen, waarbij hun menselijkheid de constante factor was. Het unieke dat iedereen in die achtbaan bezat, was, voor zover ik kon zien, zijn eigen gedrag terwijl hij de geheimzinnige reis maakte. Ieder is verantwoordelijk voor zijn eigen gedrag, maar niemands gedrag is beslissend. Het geeft vorm aan het menselijk lot – welk gedrag dan ook, al het gedrag – maar

het zorgt niet voor een definitieve beslissing. Overwinning en nederlaag zijn allebei voorbijgaande momenten. Er zijn geen doelen, er zijn slechts middelen.

Journalistiek is een middel; en ik vind nu dat het zorgvuldig bijhouden van alles op zichzelf een waardevolle daad is. Serieuze, gedegen en eerlijke journalistiek is essentieel, niet omdat die een gidsfunctie heeft, maar omdat het een vorm is van eerbhaar gedrag, waarbij verslaggever en lezer betrokken zijn. Ik ben geen journaliste meer; net als bij alle andere gewone burgers zijn de enige feiten die ik moet bijhouden die van mijn eigen leven.

Ondanks officieel gewauwel over schone bommen en tactische kernwapens weet iedereen die een krant kan lezen of naar de radio kan luisteren dat sommigen van ons stervelingen de macht hebben de mens als soort en zijn plekje op aarde te vernietigen. We hoeven niet eens oorlog te voeren; alleen al door onze voorbereidingen, door met onze wapens te spelen, vergiftigen we de lucht, het water, de bodem van onze planeet, tasten we de gezondheid van de levenden aan en verzwakken we de kansen van de ongeborenen. Hoe kan iemand, waar dan ook, ook maar één ogenblik twijfelen aan de onherroepelijke dwaasheid van het testen van onze kernwapens of de zekerheid dat we vernietigd zullen worden als we ze in een oorlog gebruiken?

De wereldleiders lijken vreemd verward in privétwisten. Ze razen rond in vliegtuigen om hun olympische bezigheden te bedrijven; ze ontmoeten elkaar, altijd elkaar; óf ze delibereren in de diverse regeringspaleizen en praten en praten, zonder ophouden, om geciteerd te worden. Hun gepraat klinkt alsof ze geloven dat een kernoorlog iets is wat gewonnen of verloren kan worden en een waarschijnlijkheid is; ieder moment nu kunnen we er, zonder waarschuwing, middenin zitten. (Blijf kalm. We zullen de vijand verslaan met onze buitenruimtelijke, supersonische, driemaal-intercontinentale, door x-stralen geleide, antioffensieve en defensieve raketten. Wees niet bevreesd. We zullen de vijand